

ARQUITECTURA E [CIBER]FEMINISMO. UNHA INTERSECCIÓN COA SOCIOLOXÍA E O XÉNERO

ARCHITECTURE AND [CYBER]FEMINISM. AN INTERSECTION WITH SOCIOLOGY AND GENDER

María Novas Ferradás y Sofía Paleo Mosquera

Boletín Académico. Revista de investigación y arquitectura contemporánea
Escuela Técnica Superior de Arquitectura. Universidade da Coruña
ISSN 0213-3474 eISSN 2173-6723
<http://revistas.udc.es/index.php/BAC>
Número 6 (2016) Páginas 62-74

DOI: <http://dx.doi.org/10.17979/bac.2016.6.0.1393>

Fecha de recepción 31.10.2015

Fecha de aceptación 28.02.2016

Este trabajo está autorizado por una Licencia de Atribución de Bienes Comunes Creativos (CC) 3.0

Resumo

Facer arquitectura é significar, é un acto político; ten unha dimensión social. O entendemento social da produción arquitectónica significa abordar o estudo dos grupos sociais en relación á disciplina. Nun contexto de desigualdade, identificar os sesgos culturais resulta clave á hora de promover valores contemplados nos dereitos humanos como a igualdade de xénero. Nesta procura, a chegada das TIC supoñen un punto de inflexión: a democratización das tecnoloxías da información e o nacemento de novos espazos globais de comunicación veñen representando unha oportunidade inédita para a difusión e o encontro de arquitectas, investigadoras e activistas na posta en cuestión do discurso oficial da arquitectura.

Abstract

To make architecture supposes giving meaning, it is a political action; it has a social dimension. The social understanding of architectonic production means tackling the study of social groups in relation to discipline. In an inequality context, identifying cultural bias becomes key just to promote human rights like gender equality. In this pursue, the emergence of ICT means an inflexion point: the democratization of information technologies and the appearance of new global communication spaces that represent an unprecedented opportunity for diffusion and meeting of women architects, investigators and activists joined questioning the official architectural discourse.

Palabras clave

Arquitectura, Socioloxía, Feminismo, Ciberfeminismo, Xénero

Keywords

Architecture, Sociology, Feminism, Cyberfeminism, Gender

1. MARCO SOCIOLÓXICO DA ARQUITECTURA: A ARQUITECTURA COMO ACTO POLÍTICO

A arquitectura é unha disciplina técnica, unha ciencia cuantitativa, medible e cubicable, unha realidade material incontestable que é posible parametrizar. A arquitectura é tamén unha disciplina artística, un sistema espacial creado¹, un proceso creativo, de deseño, sucedido nun determinado contexto social, fabricado a través dunha mirada específica, cunha determinada identidade, unha vontade transformadora cuxas causas ou efectos (cualitativos) restan aínda por explorar². Como apunta Paul Jones:

Facer arquitectura consiste dalgún xeito en mapear o mundo, intervir, significar; é un acto político. A arquitectura, pois, como discurso, práctica e forma, intervéñen na encrucillada entre o poder, relacións de produción e cultura, e a representación, e supón un instrumento para a construción das nosas identidades³.

Neste sentido, indagar nas conexións da arquitectura con outros campos resulta absolutamente necesario. Nas interseccións co ámbito da socioloxía as fronteiras son diversas e permanecen aínda abertas. E é que, se as propostas arquitectónicas e urbanas pretenden dar resposta a unha sociedade, faise imprescindible desenmarañar e comprender esa estrutura social da que beben e á que van dirixidas (Fig. 01). De novo Jones, sentencia:

Toda arquitectura é arquitectura social. Toda arquitectura é arquitectura política⁴.

2. A PROMOCIÓN DA XUSTIZA SOCIAL: A CUESTIÓN DE XÉNERO

Este entendemento social da produción arquitectónica implica abordar o estudo dos grupos sociais en relación á disciplina. Nun contexto de desigualdade entre os diversos conxuntos de individuos dunha sociedade, identificar os déficits e sesgos culturais resulta clave á hora de promover valores contemplados nos dereitos humanos como a non discriminación por razón de clase, raza ou xénero. En relación a este último aspecto, contemplar e promover a igualdade en calquera ámbito -tamén na arquitectura-, significa reflexionar e discutir sobre esta cuestión dende unha perspectiva de xénero. Mark Wigley refírese precisamente a esta problemática no eido da arquitectura:

1. SOCIOLOGICAL FRAMEWORK OF ARCHITECTURE: ARCHITECTURE LIKE POLITICAL ACTION

Architecture is a technique discipline, a quantitative science, measurable and cubicable, a material reality which is possible to express under a parametric form. Architecture is also an artistic discipline, a created¹ spatial system, a design creative process, taking place in a certain social context, produced under a specific approach, with a particular identity, a transformative will whose causes or effects (qualitative) are still unexplored². As Paul Jones explains:

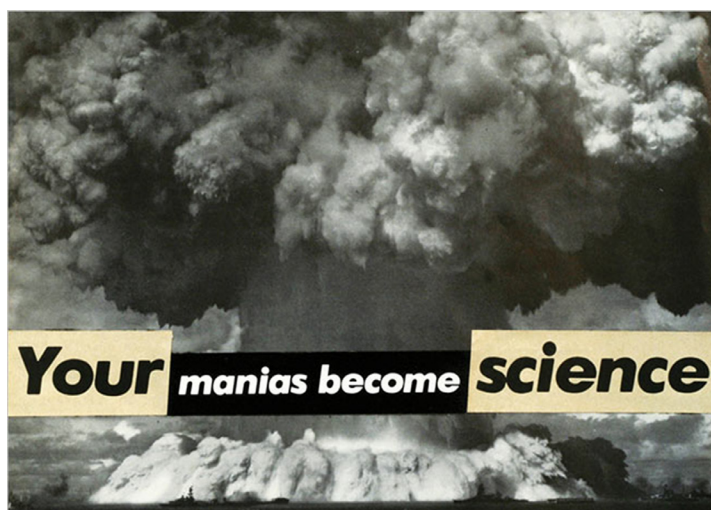
To make architecture is to map the world in some way, to intervene, to signify; it is a political act. Architecture, then, as a discourse, practice and form, operates at the intersection of power, relations of production and culture, and representation, and it is instrumental to the construction of our identities³.

In this way, to look for connections between architecture and other fields is absolutely necessary. In the intersections with sociology sphere, there are so many fronts to keep on exploring. It should not be forgotten that, if architectural and urban proposals expect to be useful for a society, then it is essential to understand what social structure they are addressed to (Fig. 01). Again in Jones's words:

All architecture is social architecture. All architecture is political architecture⁴.

2 PROMOTION OF SOCIAL JUSTICE: THE GENDER QUESTION

This social understanding of architectonic production means tackle the study of social groups in relation to the discipline. In a context of inequality between diverse groups of people composing a society, identifying deficiencies and cultural distortions is key to promote the values associated to human rights like non-discrimination by class, race or gender. In relation to this last aspect, considering and promoting equality in every field –architecture included–, supposes to think and discuss about this question taking into account gender perspective. Mark Wigley refers exactly to this problem in the architecture world:

01 "As túas manías convértense en ciencia", ou a non neutralidade da investigación e produción teórica en calquera disciplina.

01 Your manias become science, or non-neutral research and theoretical production in any [scientific] discipline.

A produción activa de distincións de xénero pode atoparse en tódolos niveis do discurso arquitectónico: no seus rituais de lexitimación, sistemas de clasificación, técnicas de exposición, imaxes publicitarias, formación de canons, división do traballo, bibliografías, convencións de deseño, códigos legais, estruturas salariais, prácticas publicitarias, linguaxe, principios profesionais, protocolos de edición, créditos de proxectos, etc.⁵

The active production of gender distinctions can be found at every level of architectural discourse: in its rituals of legitimation, classification systems, lecture techniques, publicity images, canon formation, division of labour, bibliographies, design conventions, legal codes, salary structures, publishing practices, language, professional ethics, editing protocols, project credits, etc⁵.

A inmensa parte da teoría do coñecemento desenvolvida ao longo da historia, así como a praxe que de dita teoría se deriva, presenta un hándicap evidente: un sesgo androcéntrico que invalida a suposta neutralidade da súa produción. Trátase dun silencio cómplice que anula as posicións críticas, reafirmando o *establishment* oficial e mantendo a xerarquía social instaurada polos grupos privilexiados. Unha vez máis, Paul Jones fala claro a propósito desta cuestión:

Most of architecture theory created all long of history, just like the praxis associated, presents an evident handicap: an androcentric bias which makes invalid the supposed neutrality of its production. It is a knowing silence that still critical positions, reinforcing this way the official establishment and keeping a social hierarchy set up by privileged groups. Once again, Paul Jones speaks clear about this question:

A arquitectura non debería considerarse unha manifestación cultural neutral ou independente, senón máis ben unha produción social que inherentemente reflicte o xeito en que quen ostenta o poder político trata de materializar ese estatus e baleirala socialmente de significado. Revelar a coincidencia de intereses entre o campo da arquitectura e o socialmente dominante, ao que Kim Dovey (2000) se refire como a 'complicidade silenciosa', significa quedarse cun sentido no que a produción arquitectónica é sempre e en todas partes unha práctica política fundamentalmente conectada coa orde social. Este exercicio implica desafiar aqueles argumentos dominantes que sitúan a arquitectura

Architecture should not be considered a neutral or free-floating cultural form, but rather as an inherently social production that reflects one way in which those with political power attempt both to materialize this status and to make it socially meaningful. Revealing the coincidence of interest between the architectural field and the socially dominant, what Kim Dovey (2000) has referred to as a 'silent complicity', means retaining a sense that architectural production is always and everywhere political practice that has deep-rooted connections with social order. Doing this makes necessary challenging those dominant accounts that position architecture primarily as a practice

principalmente como unha práctica caracterizada por un proceso de produción autónomo. O desprazamento do obxecto arquitectónico como centro da crítica, para situar en troques o compromiso coa función social da arquitectura –na súa dimensión máis ampla, política e económica- marcaría o camiño para unha arquitectura máis crítica que, conectada coas máis extensas realidades políticas e sociais, contribuiría a unha acción social que cuestiona as relacións sociais existentes en lugar de asistir á lexitimación da súa reprodución⁶.

En tódolos eidos –e a arquitectura non constitúe ningunha excepción-, asúmense e reproducense desigualdades sociais. Con razón de xénero, atribúense roles diferenciados en función do sexo que determinan desiguais concepcións, creacións, transformacións e vivencias dos espazos, vindo isto a traducirse en relacións asimétricas e de subordinación⁷. O modelo patriarcal acéptase como válido sen ningún tipo de posta en cuestión, indo isto claramente en detrimento dunha gran parte da sociedade: as mulleres como colectivo sometido. Este feito obstaculiza o xurdimento dunha arquitectura inclusiva, válida, que sexa produtora dun contexto de xustiza social con independencia do xénero. A asociación tradicional do home coa esfera produtiva e da muller coa esfera reprodutiva tradúcese nun habitar diferente tanto da cidade como da propia vivenda (Fig. 02). Como ben sinala Zaida Muxí:

Faise necesario un cambio de paradigma xa que o espazo non é neutro, condiciónanos, e como tal faino de maneira diferente a mulleres que a homes, non só polas experiencias corporais, sexuadas diferentes, senón que esta diferenza se ve acrecentada polos roles de xénero que nos fan necesitar, utilizar e percibir a cidade de maneira diferente⁸.

3. ARQUITECTURA E XÉNERO: PRECURSORAS E INICIOS DA TEORIZACIÓN

A controvertida relación entre a arquitectura e o xénero non é algo novo, senón que se trata dunha cuestión cuxo corpo teórico se vén artellando e construíndo dende os anos 60. É preciso ademais pór de manifesto que para chegar ao punto no que estamos, resulta fundamental tomar como precedente os primeiros berros emitidos por algunhas autoras e colectivos en contra do encorsetamento do modelo imposto; poñamos por caso as revolucionarias rusas, defensoras dunha revolución doméstica paralela á revolución industrial (Fig. 03).

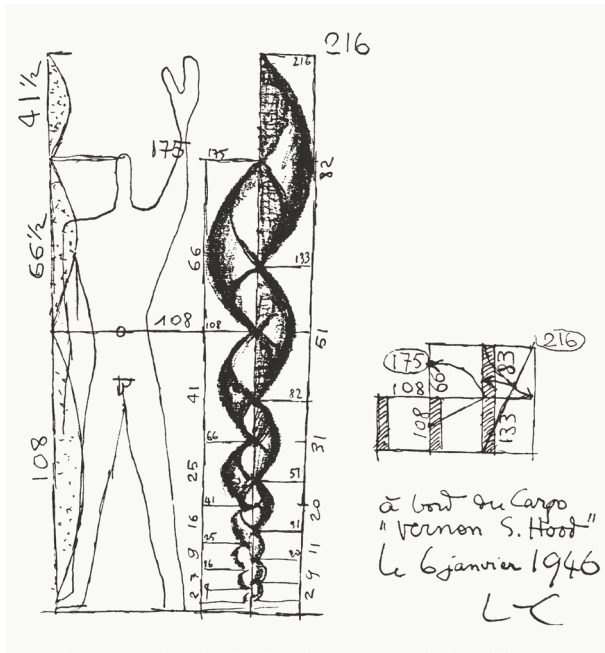
characterized by autonomous form-making. A shift away from the architectural object at the centre of the critique, to be replaced with engagement with the social function of architecture –including its wider politics and economy- would pave the way for a more critical architecture that, connected to wider social and political realities, could contribute to social action that challenges existing social relations rather than assisting in the legitimation of their reproduction⁶.

In all fields –and architecture makes no exception-, social inequalities are assumed and reproduced. By gender motive, different roles are attributed according to sex, which determine unequal spaces conceptions, creations, transformations and experiences, generating this way asymmetric and subordinated relations . The acceptance of patriarchal model like valid without any questioning goes against a great part of society: women as subdued collective. This fact makes difficult the appearance of an inclusive architecture, valid, producer of a social justice context independent of gender. Traditional connection of man with productive sphere and woman with reproductive sphere makes them having a different experience of the city and the house. As Zaida Muxí says:

It is necessary a change of paradigm considering space is non-neutral, it determines us, and in a different way to women and men, not only by different body experiences, but for the increasing difference due to gender roles which make us need, use and feel the city in a different way⁸.

3. ARCHITECTURE AND GENDER: PRECURSORS AND THEORIZATON BEGINNING

The controversial relation between architecture and gender is not new, but a topic whose theoretical frame keeps being built since the '60s. It is also important to emphasize that to arrive the point we are now, it is essential having present the first protests of some authors and collectives against the system imposed; for example, Russian revolutionary women, who defend a domestic revolution parallel to the industrial one (Fig. 03).

- 02** O Modulor, célebre exemplo do déficit ou sesgo de xénero á hora de concibir e crear os espazos que habitamos. Dende O Home de Vitrubio no Renacemento ao Movemento Moderno no século XX, así se parametrizou o canon "humano".
- 03** Imos reconstruír para a nosa propia gloria, un dos exemplos publicitarios para a subversión dos roles de xénero no contexto revolucionario ruso.

- 02** The Modulor, a famous example of gender bias while thinking and creating the spaces we live. From Renaissance Vitruvian Man to Modern Movement in XX century, the human canon was fixed this way
- 03** We are going to build for our own glory, one of the examples of gender roles subversion advertisement at Russian revolutionary context.

A contestación á maneira moderna de facer cidade que expón Jane Jacobs na súa célebre obra *The death and life of great American Cities*, sitúa a esta autora como unha das precursoras que senta as bases de todo un discurso crítico feminista posterior:

The answer to the modern way of making city that Jane Jacobs presents in her famous book The death and life of great American Cities, places this author to the forefront of the later critical feminist discourse:

O meu ataque non se basea en obxeccións nimias sobre os diferentes métodos de edificación nin en distincións quisquillosas sobre os deseños de moda. É máis ben un ataque contra os principios e os fins que modelaron o moderno e ortodoxo urbanismo e a reconstrución urbana.

My attack is not based on quibbles about rebuilding methods or hairsplitting about fashions in design. It is an attack, rather, on the principles and aims that have shaped modern, orthodox city planning and rebuilding.

Para expor mellor uns principios diferentes, vou escribir esencialmente sobre cousas correntes e vulgares. Por exemplo, que tipos de rúa son seguros e cales non; por que algún parques urbanos son maravillosos e outros son cepos e mesmo trampas mortais; por que certos barrios baixos seguen sendo baixos e outros rehabilitáanse sós malia as resistencias oficiais e financeiras; por que o

In setting forth different principles, I shall mainly be writing about common, ordinary things: for instance, what kinds of city streets are safe and what kinds are not; why some city parks are marvellous and others are vice traps and death traps; why some slums stay slums and other slums regenerate themselves even against financial and official opposition; what makes downtowns shift

centro da cidade e as áreas comerciais se desprazan; que é, se é que é algo, unha veciñanza auténtica e que labores fai, se é que fai algunha, nas grandes cidades⁹.

Xunto a Jacobs, outras autoras como Dolores Hayden, Linda Mcdowell ou Susana Torre contribuíron a este debate acerca da necesidade de transformación dos espazos tendo conta da particular vivencia das mulleres, ata ese momento ausentes do discurso dominante.

E seguindo o camiño iniciado por estas predecesoras, a partir dos anos noventa, este sector crítico continúa gañando adhesións e enriquecese con novas visións procedentes tanto do mundo máis académico vinculado á investigación como de iniciativas de índole máis práctica desenvolvidas a pé de rúa.

Malia presentar un discurso non sempre ben acollido, non cabe dúbida da importancia do activismo feminista na mellora do noso hábitat e nos avances en materia de dereito á cidade. Isabela Velázquez reivindica dito activismo contrapoñéndoo á produción arquitectónica convencional:

Os nosos parques, equipamentos, centros de saúde ou paseos seguramente débennlle moito a ese activismo feminino sen tregua sobre a cidade autista de arquitectos pechados na súa torre de marfil ou sobre a cidade en mans da especulación e a lóxica do negocio inmobiliario¹⁰.

Así pois, a influencia destas pioneiras, en certa medida limitada debido á non introdución do seu argumentario no discurso do *establishment* arquitectónico, continúa viva e en plena vixencia a día de hoxe, recibindo un importante pulo nos últimos tempos ao verse reformulada e se cabe fortalecida debido á irrupción das novas tecnoloxías.

4. A REDE E O CIBERFEMINISMO: DEMOCRATIZACIÓN E DECONSTRUCCIÓN DE IDENTIDADES

Neste sentido, a chegada das TIC supoñen un novo punto de inflexión. A democratización das tecnoloxías da información e a comunicación durante os anos '90, posibilitou o nacemento dun mundo virtual, intrinsecamente democratizador da información e da comunicación¹¹. Citando a Montserrat Boix:

A propia estrutura física da Internet, organizada a partir da conexión de nodos teoricamente sen xerarquía con

their centres; what, if anything, is a city neighbourhood, and what jobs, if any, neighbourhoods in great cities do⁹.

With Jacobs, other writers as Dolores Hayden, Linda Mcdowell or Susana Torre contributed to this discussion about the need for transformation considering particular women experiences, absent of dominant discourse up to this time.

So continuing the same path initiated by these predecessors, since nineties, this critical sector continues gaining ground and being enriched by new ideas from academic and research world as from practical initiatives born in the street.

Despite presenting a not always well received discourse, the importance of feminist activism is certainly clear in connection with our habitat improvement and the right to the city concept development. Isabela Velázquez vindicates this fact as opposing it to traditional architectural production:

Our parks, equipments, health centre or paths owe much to that relentlessly feminine activism over the autistic city of architects closed on his ivory towers or over the city in the hands of speculation and the real estate business logic¹⁰.

To sum up, this predecessors influence, limited to some extent to their arguments non-inclusion at the architecture official one, continues to live on today, receiving a significant impulse last years and being reformulated and bolstered due to the emergence of new technologies.

4. NETWORK AND CYBER FEMINISM: DEMOCRATIZATION AND IDENTITIES DECONSTRUCTION

In this regard, ICTs arrival implies a new turning point. Information and Communication Technologies during the '90, allowed the birth of a virtual world, inherently to information and communication democratization¹¹. Quoting Montserrat Boix:

The Internet structure itself, organized by nodes without hierarchy theoretically connection with

igual poder dende cada nodo para emitir e recibir, os baixos custos financeiros da rede como medio de comunicación [...] ademais da posibilidade do acceso potencial a millóns de persoas dos espazos que elaboramos, favorecen sen dúbida o proceso da democratización da comunicación. Calquera pode converterse en difusor de contidos, calquera receptor ou receptora pode converterse á súa vez en novo emisor ou emisora. Para as mulleres habitualmente marxinaadas nos medios de comunicación tradicionais ao igual que para moitos colectivos sociais excluídos porque os seus discursos non coinciden co discurso dominante do poder, as características da Internet resultan vitais no emprego da comunicación para o desenvolvemento dunha sociedade máis xusta e igualitaria¹².

Como reflexo do activismo feminista no mundo tanxible, no mundo virtual aparece o ciberfeminismo artístico e social. Como describe Boix, a rede supón unha oportunidade inigualable ata o momento ao facilitar un espazo de encontro dixital no que actuar en conxunto, falar en público ou organizarse.

Unir a forza das mulleres como única posibilidade de acadar “o empoderamento” necesario para cambiar as estruturas profundas do patriarcado e conseguir así un mundo máis xusto e igualitario. É o obxectivo do ciberfeminismo social¹³.

Do mesmo xeito, da man da postmodernidade, apareceu a posibilidade de construír una nova identidade feminista a partir das novas tecnoloxías, sen fronteiras, transcendendo o dualismo dos xéneros. A metáfora do Manifesto do Ciborg de Donna Haraway e a súa posterior influencia constitúe unha boa aproximación deste pensamento:

A cultura da alta tecnoloxía desafia eses dualismos de maneira curiosa. Non está claro quen fai e quen é feito na relación entre o humano e a máquina. Non está claro quen é a mente e quen o corpo en máquinas que se introducen en prácticas codificadas. En tanto que nós nos coñecemos a nós mesmas no discurso formal (por exemplo, a bioloxía) e na vida diaria (por exemplo, a economía caseira no circuíto integrado), atopamos que somos ciborgs, híbridos, mosaicos, quimeras. Os organismos biolóxicos convertéronse en sistemas bióticos, en máquinas de comunicación como as outras¹⁴.

Non podemos esquecer que o acceso aos dispositivos de alta tecnoloxía e a súa apropiación por parte do colectivo resulta chave neste sentido, pois estas

equal power to each node to transmit and receive, network financial low-cost as media [...] in addition to the millions of people potential access to the spaces we create, fosters democratization process of communication. Anybody can turn into content broadcaster; any receiver can turn into at the same time in a new issuer. For women typically marginalized in traditional media as for much social collectives' excluded because of their alternative discourse to dominant power one, the Internet features are vital in the use of communication to a fair and just society development¹².

As a reflection of feminist activism in tangible world, in virtual world appears artistic and social cyber feminism, as Boix describes, the network offers a unique opportunity until that moment in time to foster a digital meeting point to action joining, public speaking or organizing people.

Join women strength as the only possibility to achieve required “empowerment” to transform deep patriarchal structures and to get, in that way, a more fairly and equitable world. This is the aim of social cyber feminism¹³.

Likewise, postmodernity brings the possibility of building a new feminist identity from new technologies, without boundaries, transcending dualism between genders. A metaphor from Donna Haraway A Cyborg Manifesto and its later influence states a proper approximation to this thinking:

High-tech culture challenges these dualisms in intriguing ways. It is not clear who makes and who is made in the relation between human and machine. It is not clear what is mind and what body in machines that resolve into coding practices. So far as we know ourselves in both formal discourse (for example, biology) and in daily practice (for example, the homework economy in the integrated circuit), we find ourselves to be cyborgs, hybrids, mosaics, chimeras. Biological organisms have become biotic systems, communications devices like others¹⁴.

We cannot forget that high technology devices access and its appropriation from women is key since these tools are essential to start a gender-

ferramentas son imprescindibles para comezar a introdución e o deseño dende a perspectiva de xénero na exploración do marco social, a identidade e a sexualidade, así como na transformación do mesmo. Así se interpretan as palabras de Donna Haraway:

A determinación tecnolóxica é só un espazo ideolóxico aberto para as reformulacións das máquinas e dos organismos como textos codificados, a través dos cales nos introducimos no xogo de escribir e ler o mundo¹⁵.

Como indicabamos ao comezo, ademais da deconstrución identitaria, a praxe feminista online mantén o seu carácter reivindicativo, as persoas organizadas en rede son axentes de cambio social, internet permite desenvolver accións físicas ou virtuais para transformar a sociedade¹⁶ ao tempo que se multiplica exponencialmente a súa área de influencia. O empoderamento é posible e o ciberpoder materialízase; en palabras de Tim Jordan:

O poder é a afección e o límite da política, da cultura e da autoridade. O ciberpoder apunta non ás manifestacións máis obvias da política, da cultura e da autoridade que recorren o ciberespacio, senón ás estruturas que as condicionan e limitan. Unha certa forma complexa de poder que opera nos tres niveis do individual, o social e o imaxinario, inclínase agora cara o terreo virtual, dirixindo o conflito e o consenso cara a certos temas específicos e determinadas estruturas sociais¹⁷.

En relación á arquitectura, as estratexias colectivas de colaboración dixital aumentaron de maneira considerable o seu impacto e capacidade de reprodución nas últimas décadas.

5. O CIBERFEMINISMO ARQUITECTÓNICO: A REDE GLOBAL

Aproximadamente nos últimos dez anos, estes novos espazos de comunicación facilitaron a difusión e o encontro de investigadoras e activistas da posta en cuestión do discurso oficial da arquitectura -cuestionamento xa iniciado polas precursoras-, e a aposta pola inclusión definitiva da perspectiva de xénero na disciplina.

A rede global posibilita grandes oportunidades neste senso, xurdindo multitude de iniciativas nacionais e internacionais cun importante impacto, que abarcan diversos campos de coñecemento dentro deste ámbito (Fig. 04).

based introduction and design on the exploration of a social framework, identity and sexuality, so as its transformation. Interpreting Donna Haraway words:

Technological determination is only one ideological space opened up by the reconceptions of machine and organism as coded texts through which we engage in the play of writing and reading the world¹⁵.

As we indicated at the beginning, besides identity deconstruction, feminist digital practices keep its main demands, people organized on the network are agents of social change, the Internet allows developing physical or digital actions in order to transform society¹⁶ meanwhile multiplies exponentially its area of influence. Empowerment is then possible and cyber power materializes itself; in Tim Jordan words:

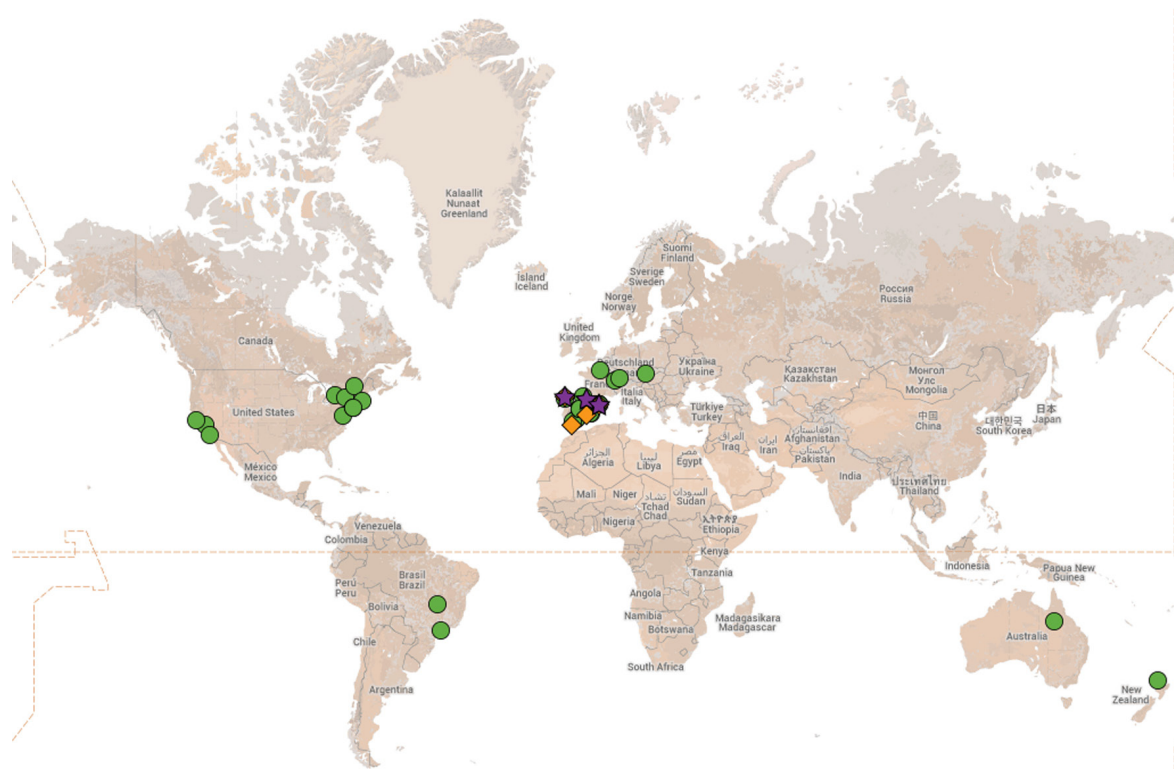
Power is the condition and limit of politics, culture, and authority. Cyberpower aims not at the immediately obvious forms of politics, culture, and authority that course through cyberspace but at the structures that condition and limit these. A certain complex form of power that operates on the three levels of the individual, the social, and the imaginary now careens through the virtual lands, directing conflict and consensus toward certain distinctive issues and social structures¹⁷.

In relation to architecture, digital collaboration collective strategies increase significantly their impact and their reproduction capacity in the last decades.

5 ARCHITECTONIC CIBERFEMINISM: THE GLOBAL NETWORK

It was approximately in the last ten years that these new communication spaces made easy the diffusion and meeting of critical with official architectural discourse researchers and activists –task already begun by the pioneers-, as well as the commitment to definitive inclusion of gender perspective in architecture.

The global network makes possible great opportunities in this way, appearing a lot of national and international projects which reach a big impact and cover the most diverse fields of knowing in this issue (Fig. 04).

04 Mapa colaborativo Hábitat y Género, mapeo online da rede global.

04 Collaborative map Habitat and Gender, online mapping of global network.

Unha iniciativa pioneira supuxo a reivindicación do Pritzker para Denise Scott Brown¹⁸. Dito premio foi outorgado en solitario ao seu compañeiro Robert Venturi en 1991, a pesar de colaboraren durante máis de vinte anos e desenvolveren xuntos gran parte da súa produción arquitectónica. Por este motivo, o colectivo Women in Design promoveu en 2013 unha campaña para recoñecer retroactivamente a Scott Brown o seu merecido galardón. A demanda, dirixida á comisión do Premio, obtivo unha ampla repercusión mediática, cunha petición a través da plataforma change.org que acadou máis de 20.000 asinantes, e que, a pesar de non conseguir o seu obxectivo, posibilitou a posta en marcha dunha iniciativa global de denuncia da desigualdade no ámbito da arquitectura, cando menos sacando á luz este problema.

A pioneering initiative was Pritzker's recognition for Denise Scott Brown¹⁸. This prize was given in solitary to his partner Robert Venturi in 1991, even when they had both collaborated for more than twenty years developing together most of their architectonic production. For this reason, Women in Design collective promoted in 2013 a campaign for getting the retroactively deserved recognition award of Scott Brown. The request, addressed to Prize commission, reached a great media repercussion, with a petition through change.org platform that exceeded 20.000 signatories, and which, even not accomplishing its aim, made it possible the start-up of a global initiative of inequality complaint in architecture field, at less bringing to light this problem.

Precisamente para denunciar dita invisibilidade e procurando este mesmo recoñecemento para outras destacadas arquitectas, nace a proposta de visibilización e posta en valor –pretendendo unha necesaria revisión historiográfica- *Un Día /Una arquitecta*¹⁹. O proxecto, de natureza internacional, ao que se deu comezo o 8 de marzo de 2015, consiste na construción dunha sorte de liña do tempo para

Just to complaint about women invisibility and looking for this same recognition for some other outstanding women architects, the visibilization project Un Día /Una arquitecta¹⁹ was born, aiming a necessary hystoriographic revision. The proposal, with international nature, started on the 8th of March of 2015 and consists on building a sort of time line to date women architecture

situar a labor das arquitectas ao longo da historia, dando a coñecer cada día ao longo dun ano unha autora distinta a través da publicación na rede dun artigo sobre a súa vida e obra. De modo paralelo á iniciativa en rede, promóvese a difusión do blogue en bienais e congresos, organízanse eventos como o Primeiro Encontro de Mulleres e Arquitectura (Cochabamba-Bolivia, 2015) ou colabórase en convocatorias dixitais internacionais como a *edit-a-thon*, organizada polo Guggenheim de Nova Iorque en outubro de 2015. En concreto, a *edit-a-thon Women in Architecture* estivo dedicada a incorporación de biografías de mulleres arquitectas á Wikipedia, e nela participaron recoñecidas entidades estadounidenses que tamén operan online, tales como a Beberly Willis Architecture Foundation, Women in Design, Architexx ou a australiana Parlour, entre outras.

Nesta mesma liña, o colectivo brasileiro *Arquitetas Invisíveis*, presentado nas redes o 8 de marzo de 2014 co obxectivo de fomentar o debate de xénero no mundo académico e profesional, publicou tamén en marzo de 2015 para conmemorar o mes da muller unha compilación de 48 mulleres arquitectas xunto á coñecida web de difusión arquitectónica *ArchDaily*. O amplo alcance destes estudos de investigación desenvolto polo colectivo derivou no nacemento da revista *Arquitetas Invisíveis*, cuxa convocatoria dixital aberta internacionalmente á recepción de traballos, posibilitou a creación dunha primeira edición impresa financiada a través do mecenado colectivo nunha plataforma dixital de *crowdfunding*.

En relación á reivindicación dunha maior igualdade no exercicio da profesión, o non acceso das mulleres á práctica profesional e as dificultades inherentes ao modelo -compartidas con tantos outros eidos tradicionalmente vetados para a muller-, a asociación australiana *Parlour*²⁰, iniciada como parte do proxecto de investigación *Igualdade e Diversidade na Profesión da Arquitectura Australiana: Muller Traballo e Liderado (2011-2014)*, contribúe ao debate activo na rede, coa publicación habitual de novas e rigorosos análises e estudos sobre o actual estado de cuestión. A súa consigna *muller, igualdade, arquitectura*, revela o seu obxectivo principal: crear un espazo activo en Australia para o debate e o intercambio, que sexa xerador de novas oportunidades para as mulleres ao tempo que se visibilice a súa contribución. Dende *Parlour* buscan ademais poñer en valor as profesionais do sector, pretendendo facilitar o éxito das mulleres arquitectas na súa disciplina.

labour the long of history, publishing in a blog everyday during a year one different author bibliography. At the same time, the blog is promoted and diffused through its presentation in congresses and biennials; specialised events are organised such as the first meeting Women and Architecture (Cochabamba-Bolivia, 2015), or digital international callings are launched like the edit-a-thon organised by New York Guggenheim in October 2015. In particular, the edit-a-thon Women in Architecture was dedicated to the incorporation of women architects bibliographies to Wikipedia, in which important American entities also present in the net got involved, for example the Beberly Willis Architecture Foundation, Women in Design, Architexx or the Australian one Parlour, among others.

In this same way, Brazilian collective Arquitetas Invisíveis, -presented in the net on the 8th March of 2014 with the objective of encouraging the discussion about gender in academic and professional world-, published too in March 2015 in order to celebrate women month, a compilation of 48 women architects in collaboration with the renowned architectural diffusion platform ArchDaily. The long range of these investigation studies drove the collective to edit their own magazine Arquitetas Invisíveis, whom digital calling internationally opened for the articles reception, made possible the creation of a first printed edition supported through a crowdfunding platform.

In relation to vindication of a real equality in professional exercise, the non-access of women to professional practice and the model inherent difficulties -problem shared with many other fields traditionally banned for women-, Australian group Parlour²⁰, as part of the project Equity and Diversity in the Australian Architecture Profession: Women, Work and Leadership (2011-2014), contribute to active discussion on the net, with the usual publishing of new and rigorous analyses and studies about the real status of the issue. Their slogan women, equality, architecture, reveals their major objective: to create an active space in Australia for the discussion and the exchange, generator of new opportunities for women, getting at the same time their contribution to visibilize. Parlour tries also to highlight the importance of the sector professionals, easing the success of women architects in their area.

Por outra banda, o proxecto *The missing 32%*²¹, promovido polo AIA San Francisco (*American Institute of Architects*) co fin de revisar o tratamento do xénero nos estudos e no exercicio da profesión ao longo da historia, afonda tamén na diferenza de arquitectas que se incorporan ao mundo profesional en relación ás tituladas, elaborando e publicando online enquisas e estatísticas nas que evidencian a necesidade dunha aposta clara pola igualdade no campo do deseño arquitectónico. O obxectivo: comprender os puntos febles e promover accións estratéxicas para evitar a perda de mulleres arquitectas no decorrer da vida laboral, colaborando na preservación efectiva do talento en todos os niveis da práctica arquitectónica.

En España, a introdución da perspectiva de xénero no deseño da arquitectura e o urbanismo é un tema traballado por grupos pioneiros como *Col•lectiu Punt 6*²². As súas experiencias prácticas, dalgún xeito exemplificantes, danse a coñecer a través da rede, ademais da posta a disposición de recursos e materiais de elaboración propia, tales como a súa *Guía para o recoñecemento urbano con perspectiva de xénero*, cuxa edición e impresión en inglés financiouse tamén en rede e de forma colaborativa a través dunha plataforma web de mecenado. *Col•lectiu Punt 6* investiga, forma, promove e divulga a práctica da arquitectura e do urbanismo dende unha perspectiva de xénero, poñendo o acento na planificación e incorporación de procesos participados que a lexitimen e validen como ferramenta de desenvolvemento e creación definitiva de contextos diversos e inclusivos.

Por último, citar tamén o colectivo *Equal Saree*, que representa xa unha segunda xeración de arquitectas catalanas que entenden a arquitectura e o urbanismo como ferramentas de transformación social, e que contan con interesantes propostas prácticas sobre todo no ámbito da cooperación en países como India ou Marrocos. *Equal Saree* sérvese igualmente das novas tecnoloxías para dar a coñecer os seus proxectos e sumarse así á reivindicación de iniciativas que participan activamente na promoción dun hábitat máis igualitario.

A estes e moitos outros proveitosos proxectos que tamén se nutren das oportunidades que brindan as TIC e o ciberfeminismo, hai que engadir cantidade de artigos que se publican e comparten a diario, exemplos prácticos, ferramentas e recursos que non contribúen senón a avivar o debate, espertar novas consciencias e, en definitiva, dar un paso adiante en prol da igualdade.

*In other hand, The missing 32%*²¹ project, promoted by the American Institute of Architects of San Francisco with the aim of revising gender differences in the studies and practical exercise of profession the long of history, delve into the difference between the women architects who achieved professional world in relation to degreed ensemble, preparing and publishing online surveys and statistics which evidence the need of a clear support for equality in architectural design sphere. The objective: identifying and understanding the weaknesses and promoting strategic actions in order to prevent the loss of women architects during their working lives, collaborating this way for talent preservation in all levels of the architectonic production.

*In Spain, gender perspective introduction in architecture and urban design is a question worked by pioneering groups as Col•lectiu Punt 6*²². Their practical experiences, in some way exemplifying, become known through the net, as well with the sharing of original resources and tools, such as their Urban assessment guide from a gender perspective, whose edition and printing in English was also founded thanks to a sponsorship collaborative web. Col•lectiu Punt 6 investigates, educates, promotes and diffuses an architectonic and urban practice from a gender perspective, stressing in the planning and implementation of participated processes which really validate this approach as a tool for obtaining more inclusive and diverse contexts.

Last but not least, mentioning also Equal Saree collective, which already represents a second generation of Catalanian women architects who understand architecture and urban planning like social transformation tools, and who have developed interesting projects specially in the cooperation sphere in countries like India or Morocco. Equal Saree make also use of new technologies to spread their projects, joining this way to the large list of initiatives that take active part in the promotion of a more fair and equal habitat.

To these and many other positive proposals which take advantage of the opportunities given by ITC and cyber feminism, it must be added a great number of articles which are daily published and shared, practical examples, tools and resources which contribute to intensify the discussion, making new people get involved in this fight and, at the end, taking a step forward for equality.

6 ARQUITECTURA E CIBERFEMINISMO, INSTRUMENTOS DE FUTURO

Todas as iniciativas anteriormente enumeradas achegan tan so un exemplo do valor e impacto das TIC como ferramenta de futuro no proceso de reivindicación da igualdade de xénero na arquitectura.

A arquitectura é un acto político, é significar. A arquitectura constitúe un instrumento da construción e expresión da nosa identidade cultural e ten causas e efectos sobre a sociedade na que se proxecta. Na procura da igualdade entre os xéneros debemos identificar os sesgos que invalidan a súa suposta neutralidade, as súas inercias e normalizadas ortodoxias. O cambio de paradigma vense artellando paseniño sobre todo dende os anos '60; a través de teóricas precursoras asistimos ao inicio da posta en cuestión dos principios e fins do discurso establecido e lexitimado ao longo dos séculos na disciplina. Porén, é a partir da democratización das TIC que proliferan iniciativas, axentes de cambio social, que na súa evolución ao longo do tempo veñen a multiplicar a súa área de influencia.

O ciber[feminismo] é un acto político, é re-significar. As novas tecnoloxías favorecen a creación de espazos que desmaterializan os límites entre a arquitectura e a socioloxía, permitindo analizar e intervir dende este ámbito, e abrindo así as portas a infinitas interseccións e a un traballo global en rede que se ven reproducindo con cada vez máis forza, e do que se pode prever un impacto máis intenso nun devir próximo. O seu valor como instrumento de futuro para dotar de novos significados o mundo que nos rodea, representa un campo de oportunidades que desde recentemente se está explorando no que á loita contra a desigualdade dende a perspectiva de xénero na arquitectura concerne. Seguílo explorando é algo que xa está na nosa man.

Notas

- 1 Guy Ankerl, *Experimental sociology of Architecture* (The Hague, Paris, New York: New Babylon, 1981), 15.
- 2 Denise Scott Brown, "Room at the Top? Sexism and the Star System in Architecture", en *Architecture: A Place for Women* (Washington: Smithsonian Institution Press, 1989), 243.
- 3 Paul Jones, *The Sociology of Architecture: Constructing Identities* (Liverpool: University Press, 2011), 166 [traducción das autoras].
- 4 *Ibidem*, 166 [traducción das autoras].
- 5 Mark Wigley, "Untitled: The Housing of Gender", En Colomina, Beatriz (ed.) *Sexuality & Space* (New York: Princeton Architectural Press, 1992), 329 [traducción das autoras].
- 6 Jones, *The Sociology of Architecture: Constructing Identities*, 166 [traducción das autoras].
- 7 Ana Falú e Liliana Rainero, "Hábitat urbano y políticas públicas. Una

6 ARCHITECTURE AND CYBER FEMINISM, INSTRUMENTS OF FUTURE

All initiatives previously listed are only a tiny example of value and ITCs impact as a tool of future in the vindication process of gender equality in architecture.

Architecture is a political act, is to signify. Architecture represents an instrument for building an expressing our cultural identity and has causes and effects over society which is designed. In the search for gender equality we should identify bias which invalidates its supposed neutrality, its inertias and normalized orthodoxies. The paradigm shift has slowly revolved since the sixties, through first theorist predecessors we attended to the calling into question of the principles and purposes of established and legitimated discourse over the centuries in architecture. Nevertheless, since ITCs democratization, initiatives, agents of social change have flourished and in their evolution over the time multiply their area of influence.

Cyber[feminism] is a political act, is to re-signify. New technologies favour the creation of spaces which blur the limits between architecture and sociology, allowing the analysis and intervention from this field, and opening then new horizons for infinite intersections and for a global online work which is being reproduced progressively more, and whose impact will probably be more intense in a near future. Its value as future instrument to provide the world around us of new meanings represents a field of opportunities which is being recently explored to fight against inequality from gender perspective in architecture concerns. To go on advancing in this way is just something depending on us.

Notes

- 1 Guy Ankerl, *Experimental sociology of Architecture* (The Hague, Paris, New York: New Babylon, 1981), 15.
- 2 Denise Scott Brown, "Room at the Top? Sexism and the Star System in Architecture", in *Architecture: A Place for Women* (Washington: Smithsonian Institution Press, 1989), 243.
- 3 Paul Jones, *The Sociology of Architecture: Constructing Identities* (Liverpool: University Press, 2011), 166.
- 4 *Ibidem*, 166.
- 5 Wigley, Mark, "Untitled: The Housing of Gender", in Colomina, Beatriz (ed.) *Sexuality & Space* (New York: Princeton Architectural Press, 1992), 329.
- 6 Jones, *The Sociology of Architecture: Constructing Identities*, 166.
- 7 Ana Falú e Liliana Rainero, "Hábitat urbano y políticas públicas. Una perspectiva de género" en *Alternativa: ¿Se gobier-*

- perspectiva de género” en *Alternativa: ¿Se gobiernan las ciudades?. Revista Semestral del Centro de Investigaciones CIUDAD*, nº12 (Quito, 1996), 57.
- 8 Zaida Muxí, “Reflexiones en torno a las mujeres y el derecho a la ciudad desde una realidad con espejismos” en *Serie Derechos Humanos Emergentes, Vol. 7. El Derecho a la Ciudad* (Barcelona: Institut de Drets Humans de Catalunya (IDHC), 2011), 107 [traducción das autoras].
 - 9 Jane Jacobs, *Muerte y vida de las grandes ciudades* (Madrid: Capitán Swing, 2011, 2ªed.), 29 [traducción das autoras].
 - 10 Isabela Velázquez, “Una mirada atrás: mujeres en el urbanismo y en la construcción de la ciudad” en *Urbanismo y género, una visión necesaria para todos* (Barcelona: Diputación de Barcelona, 2006), 187 [traducción das autoras].
 - 11 Montserrat Boix, “Las TIC (Tecnologías de la información y la comunicación), un Nuevo espacio de intervención en la defensa de los derechos sociales. Las mujeres okupan internet”, 156.
 - 12 *Ibidem*, 156 [traducción das autoras].
 - 13 *Ibidem*, 161 [traducción das autoras].
 - 14 Donna Haraway, “Manifiesto Ciborg: ciencia, tecnología y feminismo socialista a finales del siglo XX” (1984), traducción de Manuel Talens, http://xenero.webs.uvigo.es/profesorado/beatriz_suarez/ciborg.pdf, 34 [traducción das autoras].
 - 15 *Ibidem*, 5 [traducción das autoras].
 - 16 AAVV, “Prácticas del Ciberfeminismo. Uso y creaciones de identidades en la Red como nuevo espacio de relación”, (Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad, 2007-2009), 137-138.
 - 17 Tim Jordan, “Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace”, University of East London, consultado o 27 octubre de 2015, https://www.isoc.org/inet99/proceedings/3i/3i_1.htm [traducción das autoras].
 - 18 “The Pritzker Architecture Prize Committee: Recognize Denise Scott Brown for her work in Robert Venturi’s 1991 Prize”, consultado o 27 octubre de 2015, <https://www.change.org/p/the-pritzker-architecture-prize-committee-recognize-denise-scott-brown-for-her-work-in-robert-venturi-s-1991-prize>.
 - 19 “Un día/Una Arquitecta”, consultado o 27 octubre de 2015, <https://undiaunaarquitecta.wordpress.com/>.
 - 20 “Parlour”, consultado o 27 octubre de 2015, <http://archiparlour.org/>.
 - 21 “Equity by Design [EQxD] / The Missing 32%”, consultado o 27 octubre de 2015, <http://eqxdesign.com/>.
 - 22 “Col·lectiu Punt 6”, consultado o 27 octubre de 2015, <http://punt6.org/>.
- nan las ciudades?. Revista Semestral del Centro de Investigaciones CIUDAD, nº12 (Quito, 1996), 57 [translated by the authors].
- 8 Zaida Muxí, “Reflexiones en torno a las mujeres y el derecho a la ciudad desde una realidad con espejismos” en *Serie Derechos Humanos Emergentes, Vol. 7. El Derecho a la Ciudad* (Barcelona: Institut de Drets Humans de Catalunya (IDHC), 2011), 107 [translated by the authors].
 - 9 Jane Jacobs, *Muerte y vida de las grandes ciudades* (Madrid: Capitán Swing, 2011, 2ªed.), 29.
 - 10 Isabela Velázquez, “Una mirada atrás: mujeres en el urbanismo y en la construcción de la ciudad” en *Urbanismo y género, una visión necesaria para todos* (Barcelona: Diputación de Barcelona, 2006), 187 [translated by the authors].
 - 11 Montserrat Boix, “Las TIC (Tecnologías de la información y la comunicación), un Nuevo espacio de intervención en la defensa de los derechos sociales. Las mujeres okupan internet”, 156 [translated by the authors].
 - 12 *Ibidem*, 156 [translated by the authors].
 - 13 *Ibidem*, 161 [translated by the authors].
 - 14 Donna Haraway, “Manifiesto Ciborg: ciencia, tecnología y feminismo socialista a finales del siglo XX” (1984), translator Manuel Talens, http://xenero.webs.uvigo.es/profesorado/beatriz_suarez/ciborg.pdf, 34.
 - 15 *Ibidem*, 5.
 - 16 Prácticas del Ciberfeminismo. Uso y creaciones de identidades en la Red como nuevo espacio de relación, (Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad, 2007-2009), 137-138 [translated by the authors].
 - 17 Tim Jordan, “Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace”, University of East London, consulted on 27th October 2015, https://www.isoc.org/inet99/proceedings/3i/3i_1.htm.
 - 18 “The Pritzker Architecture Prize Committee: Recognize Denise Scott Brown for her work in Robert Venturi’s 1991 Prize”, consulted on 27th October 2015, <https://www.change.org/p/the-pritzker-architecture-prize-committee-recognize-denise-scott-brown-for-her-work-in-robert-venturi-s-1991-prize>.
 - 19 “Un día/Una Arquitecta”, consulted on 27th October 2015, <https://undiaunaarquitecta.wordpress.com/>.
 - 20 “Parlour”, consulted on 27th October 2015, <http://archiparlour.org/>.
 - 21 “Equity by Design [EQxD] / The Missing 32%”, consulted on 27th October 2015, <http://eqxdesign.com/>.
 - 22 “Col·lectiu Punt 6”, consulted on 27th October 2015, <http://punt6.org/>.

Procedencia de las ilustraciones

- Fig.1. Barbara Kruger, *Untitled (Your manias become science)*, 1982, photograph and type on paper (18.1 x 22.2 cm).
- Fig.2. Le Corbusier, *El Modulor*, 1946.
- Fig.3. V. Ivanov, *Vamos a reconstruir para nuestra propia gloria*, Unión Soviética, 1945.
- Fig.4. Agrupació Sostre e Dexeneroconstrucción, *Mapa colaborativo Habitat y Género*, consultado o 27 octubre de 2015, http://dexeneroconstrucion.com/?page_id=114.

Sobre as autoras

María Novas é Arquitecta pola Universidade da Coruña, Máster en Rehabilitación e Rexeneración Urbana pola de Santiago de Compostela e Máster en Investigación Aplicada en Estudos Feministas, de Xénero e Cidadanía pola Universidade Jaume I. Na actualidade, exerce como arquitecta no Estudio Xarda e cofundou e xestiona Argo Navis Rede Laboral.

Sofía Paleo Mosquera é Arquitecta pola Universidade da Coruña e Máster en Rehabilitación e Rexeneración Urbana pola de Santiago de Compostela.

Son cofundadoras do colectivo Dexeneroconstrucion, proxecto que busca achegar a perspectiva de xénero á arquitectura e á sociedade.

spaleom@gmail.com
mnovas.f@gmail.com

Images sources

- Fig. 01. Barbara Kruger, *Untitled (Your manias become science)*, 1982, photograph and type on paper (18.1 x 22.2 cm).
- Fig. 02. Le Corbusier, *Modulor*, 1946.
- Fig. 03. V. Ivanov, *We are going to build for our own glory*, Soviet Union, 1945.
- Fig. 04. Agrupació Sostre e Dexeneroconstrucción, *Collaborative map Habitat and Gender*, consulted on 27th October 2015, http://dexeneroconstrucion.com/?page_id=114.

About the authors

María Novas is an Architect from the University of A Coruña. She did a Master of Rehabilitation and Urban Regeneration in the University of Santiago de Compostela and a Master in Apply Research to Feminist Studies, Gender and Citizenship at the Jaume I University. Currently, she is working in Xarda Studio and is a co-founder of Argo Navis Rede Laboral.

Sofía Paleo Mosquera is an Architect from the University of A Coruña and did a Master of Rehabilitation and Urban Regeneration in the University of Santiago de Compostela.

Both are co-founders of the Collective Dexeneroconstrucion, a project to approach gender perspective to architecture and society.

spaleom@gmail.com
mnovas.f@gmail.com